

Лекція № 1

Тема. МЕТОДИКА НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК НАУКА І ФАХОВА ДИСЦИПЛІНА

План

1. Предмет і завдання методики.
2. Концептуальні засади навчання української мови.
3. Рідна мова – основа інтелектуального і духовного розвитку особистості.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Методика навчання української мови в середніх навчальних закладах / За ред. М. Пентилюк. – К. : Ленвіт, 2005. – 400 с.

Пентилюк М. І., Окуневич Т. Г. Сучасний урок української мови – Х. : Вид. група “Основа”, 2007. – 176 с.

Остапенко Н. М. Технологія сучасного уроку рідної мови : навч. посібник / Н. М. Остапенко, Т. В. Симоненко, В. М. Руденко. – К. : ВЦ “Академія”, 2012. – 248 с.

Горошкіна О. М. Теорія і практика навчання української мови в старших класах. – Х. : Основа, 2012. – 171 с.

Олійник І. С., Іваненко В. К., Рожило Л. П., Скорик О. С. Методика викладання української мови в середній школі. – К. : Вища школа, 1989. – С. 5-15.

1. Предмет і завдання методики

Методика української мови належить до педагогічних дисциплін. Вона вивчає процеси навчання рідної (державної) мови, засвоєння мовної системи, розвиток мовних і мовленнєвих умінь і навичок, формування мовної особистості та її комунікативної компетентності.

Методика навчання мови – наука, що досліджує і визначає зміст, форми організації, технологію проведення уроків, застосування методів, прийомів і засобів навчання мови в різних закладах освіти. Методика забезпечує реалізацію принципів навчання в умовах викладання української мови з усім її комплексом складних завдань: розуміння суспільної ролі мови, засвоєння необхідного мінімуму мовних понять, засвоєння рівнів і закономірностей функціонування мови, реалізації світоглядних функцій рідної мови, оволодіння усіма видами мовленнєвої діяльності, культурою усного та писемного мовлення.

Методика забезпечує таку систему навчання мови, що відповідає сучасній теорії мовознавства про сутність мови та її суспільні функції, роль мови в історії народу та збереженні його менталітету. Особлива роль

належить методиці навчання рідної мови, що служить інструментом пізнавальної і творчої діяльності мовної особистості.

Методика навчання української (рідної і державної) мови – теоретична і практична наука. З одного боку, вона має **теоретичну частину** (зміст, загальні підходи, закономірності, принципи, методи, прийоми, форми і засоби навчання), а з другого – **практичні рекомендації** з навчання конкретних мовних явищ, рівнів мовної системи, формування мовних і мовленнєвих умінь і навичок.

Розрізняють **методику загальну** – методику мови (лінгводидактику) і **часткову**, конкретну (методику фонетики, синтаксису, стилістики тощо).

Термін **лінгводидактика** в 70-х рр. минулого століття ввів російський учений М. Шанський на означення теоретичних основ методики, в яких розглядають загальні закономірності навчання мови. За цим терміном закріпилося значення теоретичної методики навчання мови.

Лінгводидактика – термін, що вживається на позначення функціональної частини методики, в якій досліджуються закономірності засвоєння мови, розв'язуються питання змісту курсу на основі лінгвістичних досліджень, вивчаються труднощі засвоєння матеріалу з мови та їх причини, визначаються принципи і методи навчання, шляхи і засоби формування комунікативної компетенції.

Конкретна методика розглядає шляхи і способи реалізації змістових ліній шкільних програм з української мови і досліджує особливості вивчення різних її розділів. Вона включає вивчення основ науки про мову, розвиток мовлення (форми і види мовленнєвої діяльності), позакласну роботу з української мови й особливості навчання української мови як нерідної.

Об'єктом методики є процес навчання української мови в різних закладах освіти, а **предметом** – професійна підготовка сучасного вчителя-філолога до роботи в середніх освітніх закладах України. У поняття **навчання** входить:

- 1) зміст мовної освіти, мовний і мовленнєвий матеріал, що повинні засвоїти учні;
- 2) діяльність учителя з відбору матеріалу й організації його вивчення, робота з розвитку мовлення учнів, виявлення їхніх знань, умінь і навичок;
- 3) діяльність учнів із засвоєння знань, творчого їх застосування, формування комунікативних умінь і навичок.

Зміст мовної освіти містить відомості про мову, мовлення, мовленнєву діяльність і представлений змістовими лініями шкільної програми.

Діяльність учителя й учнів у методиці розглядається як взаємодія, співпраця із збереженням провідної ролі вчителя в навчально-виховному процесі. Така спільна діяльність учителя й учнів спрямована на формування особистості з високим рівнем інтелектуального розвитку, творчих здібностей і морально-етичних якостей.

Найголовніші завдання методики:

- розуміння соціальної ролі мови, її функцій, мовленнєвої діяльності та її компонентів у житті окремої людини і суспільства загалом;

- визначення цілей, змісту й обсягу курсу української мови в різних типах навчальних закладів і на різних етапах мовної освіти;
- реалізація світоглядної функції рідної (державної) мови, вплив на формування національно-мовної особистості;
- засвоєння мінімуму мовних і мовленнєвих понять, рівнів мовної системи і закономірностей функціонування мови;
- вивчення й опис найбільш раціональних, оптимальних та ефективних методів і засобів навчання залежно від змісту матеріалу, індивідуальних особливостей учнів, рівня їх мовної і мовленнєвої компетенції;
- забезпечення належного рівня культури мовлення учнів, розвитку комунікативних умінь і навичок.

Методика української мови ґрунтується на **наукових засадах** – особливих правилах взаємодії вчителя й учнів. Ці засади можна поділити на дві групи – **загальнодидактичні і специфічні**.

Загальнодидактичні засади – науковість, систематичність, спадкоємність, перспективність, зв'язок теорії з практикою, наочність, свідомість, доступність, міжпредметні зв'язки та ін.

Специфічні – етнопедагогічний, комунікативно-діяльнісний аспекти, взаємозв'язок у навчанні споріднених і неспоріднених мов, зв'язок у вивченні розділів шкільного курсу, функціонально-стилістичне спрямування, комплексний підхід до формування різних видів мовленнєвої діяльності тощо.

Методика української мови розвивається на стику багатьох наук. Вона **тісно пов'язана** з філософією, мовознавством, психологією та логікою. Зв'язок з **мовознавством** зумовлений самою специфікою методичної науки: від змісту лінгвістичного матеріалу залежать вибір методів, прийомів і засобів навчання. Опора на дані **психології** дозволяє враховувати вікові особливості учнів, рівень розвитку їхнього мислення, мовленнєвих здібностей, удосконалювати форми мовленнєвої діяльності.

Перебудова змісту мовної освіти викликала необхідність опори методики навчання мови на дані **психолінгвістики** – науки, що досліджує закони, форми і види мовленнєвої діяльності. Зв'язок з **дидактикою** – наукою про теорію і практику навчання – виявився в необхідності впровадження нових технологій, що активно вивчає й розробляє ця наука.

Зв'язок методики мови з іншими науками виявляється на різних етапах мовної освіти, в реалізації аспектів і закономірностей, що виявляються в навчально-виховному процесі.

Методика як наука володіє **системою методів дослідження**, що діляться на три групи – **теоретичні, емпіричні, статистичні**.

Теоретичні методи дослідження включають аналіз філософської, психолого-педагогічної, лінгвістичної, лінгводидактичної літератури, аналіз програм, підручників, методичних посібників та рекомендацій.



Емпіричні методи – анкетування, цілеспрямоване спостереження уроків української мови, метод експертної оцінки, діагностики, методичний експеримент (констатувальний і формувальний).

Статистичні методи передбачають кількісний та якісний аналізи одержаних даних.

Методика навчання мови має свою історію розвитку, з якою повинен ознайомитися кожен майбутній учитель. **Історія методики української мови** включає три частини: історія світової педагогіки і дидактики, історія вітчизняної методики упродовж останнього тисячоліття та історія розвитку методики навчання української мови як навчальної дисципліни.

Ознайомлення з надбаннями світової педагогічної науки, з діями європейської педагогіки дозволяє пізнати процес пошуків і розвитку ефективних форм і засобів навчання мови ученими Європи, Азії й Америки, ознайомитися з їхнім досвідом і теоретичними узагальненнями (Я. Коменський, Ф. Дістервег, Й. Песталоцці та ін.).

Вітчизняна методична наука пов'язана з іменами Г. Сковороди, Ф. Буслаєва, К. Ушинського, Л. Булаховського, Б. Грінченка, С. Русової, І. Нечуя-Левицького, І. Огієнка, В. Сухомлинського та багатьох інших. Ознайомлення з їхніми працями необхідне для осмислення процесів навчання рідної мови як основи духовно-інтелектуального розвитку особистості, розуміння пошуків ефективних форм і засобів навчання, удосконалення його змісту і методів.

Сучасний учитель повинен володіти арсеналом методичних надбань сучасних учених-лінгводидактів О. Біляєва, Т. Донченко, С. Карамана, Л. Мацько, Я. Мельничайка, Л. Паламар, М. Пентилюк, К. Плиско,

Л. Скуратівського, М. Стельмаховича, О. Хорошковської, С. Яворської та ін., щоб осмислити всю складність процесу перебудови мовної освіти в Україні й оволодіти системою професійних знань, умінь і навичок.

Методика навчання української мови володіє значним запасом теоретичних знань, нагромадила значний досвід, однак процес її розвитку, удосконалення як самостійної науки потребує подальшої роботи й пошуків як учених-лінгводидактів, так і вчителів-практиків. Реформування шкільної освіти взагалі і мовної зокрема викликало появу нових термінів, що потребують уточнення й осмислення, нових технологій навчання тощо. Рекомендовані системи навчання мови не завжди одержують достатнє наукове обґрунтування: вони часто ґрунтуються на практичному досвіді й здоровому глузді, і це не випадково. Адже розвивається методика як наука на базі передового досвіду роботи вчителів та наукових пошуків і теоретичні їх узагальнень учених-методистів.

Методика як наука і навчальна дисципліна забезпечує комплексну підготовку вчителя-словесника, що включає як теоретичний, так і практичний компоненти.

2. Концептуальні засади навчання української мови

Мовна освіта в Україні передбачає удосконалення технології навчального процесу, наближення його до вимог сучасного суспільства, що потребує високоосвічених, інтелектуально розвинених і відданих державі громадян, які легко і вільно можуть спілкуватися між собою, утверджуючи статус української мови як рідної і державної. Досягти цього сучасна школа може за умов підвищення рівня навчання мови, розв'язання багатьох методичних проблем, пошуків нових підходів до навчання мови в школах усіх типів. Це чітко відзначено в Законі "Про освіту в Україні", концепціях мовної освіти і Державному стандарті базової і повної середньої освіти.

Одним із найважливіших орієнтирів розв'язання проблем навчання мови є Загальноєвропейські Рекомендації з мовної освіти, де визначаються підходи, рівні оволодіння мовою, комунікативні завдання і цілі, компетенції тощо.

Однією з таких проблем є **співвідношення теорії і практики** – проблема, що давно хвилює як учених-методистів, так і вчителів, проблема, що потребує переосмислення і сучасного розв'язання. Йдеться не тільки про лінгвістичну теорію і практику та їх реалізацію на уроках української мови, але й про теоретичні положення сучасної методики як науки. Адже більшість учителів розглядають цю проблему як співвідношення теоретичного матеріалу і практичної діяльності учнів на уроці. І тут ніхто не заперечує, що перевагу слід надавати практичній роботі, бо саме вона впливає на формування мовленнєвих умінь і навичок. Ці ідеї закладені у концепціях мовної освіти в Україні, вони відбиті в чинних шкільних програмах і підручниках.

Однак виникає питання: як здійснювати навчання рідної мови, щоб, спираючись на лінгвістичні знання, **учні розвивали свої мовленнєві вміння і навички**? Відповіді шукаємо насамперед у досвіді кращих учителів. Це традиційний підхід до розв'язання нових методичних проблем. І такий досвід є, бо упродовж 80-90-х років минулого століття, коли удосконалювалися програми з української мови, створювалися комплекти підручників, ідея практичного спрямування у навчанні мови була провідною й реалізувалася блочним компонуванням теоретичного матеріалу, міжпредметним і внутрішньо-предметним зв'язками, використанням опорно-узагальнювальних таблиць у підручниках, матеріалами з розвитку зв'язного мовлення тощо. Автори підручників, учителі-новатори з'ясовували принципи перебудови технології навчання мови у низці публікацій на сторінках часопису "Дивослово". І всі тоді розуміли, що йдеться не лише про нові підходи до навчання мови (комунікативно-діяльнісний, функціонально-стилістичний, проблемний, етнопедагогічний, українознавчий), а й удосконалення самої лінгводидактики як науки, що викликала до життя нові поняття, нові терміни, які потребують осмислення усім загалом учителів-словесників, а не лише учителями-експериментаторами, учителями-новаторами.

Для сучасного вчителя необхідним стає **осмислення таких понять**, як мовна і мовленнєва компетентність учнів, спілкування та його різновиди, комунікативна основа навчання мови тощо, які значною мірою визначають концептуальні засади навчання рідної мови.

У вжиток професійного мовлення учителя-словесника ввійшли терміни, пов'язані з комунікативним аспектом навчання рідної мови. З'ясуємо їх докладніше. Відомо, що слово "**компетенція**" означає "добра обізнаність із чим-небудь". Учні, засвоюючи мовну систему, формують мовленнєві вміння і навички і набувають мовної і мовленнєвої компетенцій.

Основою шкільного курсу української мови є мовознавча наука – досить розгалужена система знань про мову, її структуру, основні одиниці і способи поєднання цих одиниць у тексті. Однак, виходячи із сучасних потреб мовної освіти і, необхідно виділити й обґрунтувати такі поняття, як мова, мовлення, функції мови, мовленнєва діяльність, літературна мова та її норми, особливості усного і писемного літературного мовлення.

І все це спрямоване на ґрунтовне вивчення рідної мови, що створює великі можливості для розвитку мислення і мовлення учнів, формування їхнього світогляду. Засвоюючи лексичне багатство, граматичну будову і стилістичні можливості рідної мови, вони вчаться будувати усні і письмові висловлювання, користуватися мовою у будь-якій життєвій ситуації.

Для організації навчання рідної мови важливим є **розкриття сутності мови і мовлення**. У лінгвістиці мова визначається як своєрідна знакова система, що забезпечує мислення людини, спілкування з іншими людьми, тобто служить засобом формування думок, сприймання навколишньої дійсності, обміну інформацією, вираження різноманітних почуттів. Мова

існує в свідомості людей і реалізується її мовленні. Тому доля мови залежить від її носіїв. Ця теза особливо важлива у шкільному навчанні мови.

Для методики викладання рідної мови важливим є розрізнення лінгвістичних понять “мова-мовлення”. Діти вивчають мову, тобто засвоюють відомості з фонетики, лексики, граматики, стилістики. Ці відомості складаються з лінгвістичних понять і правил. Отже, вивчення мови – це **засвоєння основ лінгвістики** – тієї сукупності мовних знань, що забезпечують формування мовленнєвих умінь і навичок, необхідних кожній людині упродовж усього життя.

У процесі вивчення мови учні набувають знань про саму мову, її граматичну структуру і словниковий склад, історію та закони її розвитку; одержують уявлення про роль мови в ментальності українського народу, в його суспільному житті, розвитку інтелекту людини тощо. Це і становить їхню **мовну компетентність**.

Реалізація мови здійснюється у процесі мовлення, або мовленнєвої діяльності. Методисти визначають **мовленнєву діяльність** як “сукупність психофізичних дій організму людини, що спрямовуються на сприймання і розуміння мовлення або породження його в усній чи писемній формі”. Мовленнєва діяльність (аудіювання, говоріння, читання, письмо) спирається на мовні знання. На думку авторів концепції мовної освіти в Україні, “метою навчання рідної мови в середній школі є формування особистості, яка володіє вміннями і навичками вільно, комунікативно виправдано користуватися мовними засобами при сприйнятті (слуханні і читанні), створенні (говорінні і письмі) висловлювань у різних сферах мовлення, тобто в забезпеченні її всебічної мовленнєвої компетенції”.

Застосовуючи знання мови, школярі розвивають навички вживання мови для мислення і спілкування. Цей процес тісно пов’язаний із засвоєнням норм літературної мови і формуванням мовленнєвих умінь і навичок.

Мовленнєва компетентність учнів – поняття комплексне. Вона, спираючись на мовну компетентність, містить цілу систему мовленнєвих умінь (уміння вести діалог, сприймати і будувати усні і писемні монологічні й діалогічні висловлювання різних видів, типів, стилів і жанрів), що слугуватимуть учням для спілкування в різних життєвих ситуаціях. Мовленнєва компетентність кожної особистості виявляється у виробленні умінь користуватися усною і писемною літературною мовою, багатством її виражальних засобів залежно від мети висловлювань і сфери суспільного життя.

Зважаючи, що роль української мови в нашому суспільстві значно зросла, мовна і мовленнєва компетенції ґрунтуються на усвідомленні **основної функції української мови – комунікативної**, яка забезпечує мовленнєву діяльність її носіїв і впливає на їхній духовний розвиток. Комунікація, або спілкування, людей відбувається в процесі мовленнєвої діяльності і забезпечує формування комунікативної компетенції.

Формування **комунікативної компетенції** вимагає комунікативного підходу до навчання мови. Саме цей аспект разом із діяльнішим і лягли в

основу чинних шкільних програм, що своєю чергою спричинило потребу перебудови методики навчання мови.

Проблема комунікативного підходу до навчання мови хоч і давня, але актуальна. Вона знайшла відображення у чинних програмах і підручниках з української мови. Однак більшість учителів і досі орієнтуються на засвоєння мовної системи, яка об'єднує різні рівні й одиниці мови, вважають, що знання словникового складу, фонетичної і граматичної систем забезпечать належний рівень мовленнєвих умінь і навичок. Як наслідок, більшість випускників середніх шкіл виявляють низький рівень мовленнєвої культури і невміння спілкуватися в різних життєвих обставинах.

Як змінити ситуацію, щоб **комунікативно-діяльнісний аспект** у навчанні рідної мови забезпечив **формування мовної особистості**? Необхідно створити на уроці умови для свідомо-практичної мовленнєвої діяльності і залучити до неї учнів. Відтак, потрібне комунікативне спрямування навчального процесу, тобто така організація завчання мови, яка б забезпечила активну мовленнєву діяльність учнів, викликала в них бажання висловлюватися, взаємодіяти із співрозмовником (слухачем, читачем), а головне, сприяла усвідомленню, що мова – засіб спілкування, який супроводжує людину протягом усього життя. Ураховуючи, що рівень комунікативних умінь у більшості пересічних громадян нашої держави досить низький, сучасний учитель повинен в основу навчання спілкування покласти навчання діяльності спілкування, щоб процес засвоєння мовного матеріалу і мовленнєва діяльність учнів поєднувалися з перевагою мовленнєвої практики. При цьому необхідно пам'ятати, що спілкування не зводиться тільки до використання мовного матеріалу: адже мовний матеріал служить лише формою вираження думки. Організація мовленнєвої практики, таким чином, може виходити не з мовної системи, а з діяльності спілкування. Цю думку підтверджують міркування учених про те, що сама мова є процесом мовної діяльності (О. О. Потебня), а мовлення стосується всієї мовної діяльності членів суспільства (О. С. Мельничук).

Комунікативно-діяльнісний підхід до навчання мови передбачає урахування: 1) потреби в спілкуванні; 2) мотивів акту спілкування; 3) обставин, за яких здійснюється комунікація. Спілкуватися діти вчаться в процесі розв'язання комунікативних завдань, спрямованих на формування умінь визначати потреби спілкування, виступати в ролі мовця і співрозмовника, слухати, читати та сприймати почуте й прочитане, будувати висловлювання відповідно до потреб спілкування. Комунікативні завдання спрямовані на оволодіння всіма формами і видами спілкування рідною чи іншою мовою.

Сутність комунікативного спрямування виявляється в навчанні школярів розв'язувати комунікативні завдання з метою оволодіння високим рівнем спілкування українською мовою. Виходячи з основної мети навчання мови, головна увага має бути приділена всебічному мовленнєвому розвитку учнів. Цьому й підпорядковується розв'язання комунікативних завдань,

тобто скорегованій взаємодії учителя і й учнів, спрямованій на формування комунікативних умінь і навичок.

Для учителя важливо усвідомлення, що успішне розв'язання комунікативних завдань залежить від розуміння учнями спілкування як засобу вираження основної функції мови. Досягти цього можна тоді, коли змінити підходи до навчання мови: дітей треба навчити не тільки мовних засобів для одержання й передачі інформації, але й самого процесу одержання і передачі інформації, бо це кінцева мета навчання мови в середній школі, на що й орієнтують концепції мовної освіти і чинні програми. При цьому слід пам'ятати, що обмін інформацією становить змістову сторону мовленнєвої діяльності, а користування лексикою і граматикую під час такого обміну – її формальну сторону. Отже, навчання спілкуватися включає змістову і формальну сторони мовленнєвої діяльності. Ураховуючи, що за законом діалектики зміст і форма взаємопов'язані, можна стверджувати: основною метою мовної освіти, яка включає в себе навчання мови як засобу спілкування, повинне бути навчання легко і вільно спілкуватися рідною (державною) мовою.

Саме тому комунікативно-діяльнісна спрямованість навчання мови вимагає певної перебудови навчального процесу, зокрема змісту і структури уроків та системи роботи над зв'язним мовленням учнів.

Цей процес передбачає удосконалення комунікативних умінь і навичок і спирається на принцип наступності і перспективності в навчанні рідної мови, що забезпечить безперервне формування мовної, мовленнєвої і комунікативної компетентності учнів.

3. Рідна мова – основа інтелектуального і духовного розвитку особистості

Шкільна освіта в Україні сьогодні розвивається й оновлюється. Цей процес зумовлений змінами в суспільно-політичному житті і засвідчений Актом проголошення незалежності, Конституцією України, Законом про освіту, Національною доктриною розвитку освіти в Україні XXI століття, концепцією мовної освіти.

Будівництво самостійної держави і надання українській мові статусу державної потребують нових підходів до навчання рідної мови. Зруйнування національної школи, системи виховання, виробленої нашим народом упродовж століть, асиміляція української культури внаслідок русифікаторської політики призвели до втрати рідної мови цілими поколіннями українців. Тому одним з напрямів гуманізації освіти в Україні є **визнання людини як особистості і найвищої цінності суспільства**. У формуванні такої особистості важливу роль відіграє **рідна мова**. Рідною вважається мова своєї нації, мова предків, що пов'язує людину з її народом, з попередніми поколіннями, їхнім духовним надбанням. Звичайно діти засвоюють рідну мову в сім'ї від своїх батьків. Однак специфічні умови, в яких тривалий час жив наш народ, і ті чинники, що породили національний

нігілізм, байдужість до мови і культури свого народу, спричинили ситуацію, коли значна частина українців не знає рідної мови або володіє нею недосконало, а в багатьох українських сім'ях користуються російською мовою. Українська мова є мовою українського народу, отже, тільки вона повинна бути рідною для кожного, хто вважає себе приналежним до української нації, історія розпорядилася так, що чимало українців як на Україні, так і за її межами не мали можливості оволодіти рідною мовою, хоч духовний зв'язок зі своєю нацією зберігали. Щоб уникнути повної денаціоналізації, ці люди передусім мають оволодіти рідною мовою як найголовнішим засобом зв'язку зі своїм народом, його культурою, звичаями, традиціями, мистецтвом, літературою. Важливу роль у цьому процесі має відіграти українська національна школа, науково обґрунтована концепція якої розроблена й упроваджується в життя.

Українська національна школа, на думку М. Стельмаховича, - це навчально-виховний заклад з українською мовою навчання, діяльність якого ґрунтується на широкому використанні культурних здобутків та історичних традицій українського народу й орієнтується на перспективу розвитку його духовного та інтелектуального потенціалу. В українській національній школі рідна мова виступає як перший і найголовніший навчальний предмет. Не випадково К. Ушинський назвав її могутнім і великим педагогом, який “не тільки навчає багато чого, а й навчає напрочуд легко, за якимсь недосяжно полегшеним методом”. Отже, цілком природним для дитини є навчання рідною мовою, що забезпечує її виховання в атмосфері родини, у сфері культури рідного народу, в природному для неї середовищі, яке виражає національний дух народу, його світосприймання. Що більше людина знає понять, виражених рідними словами, то вона розумніша, розвиненіша. Ставлення людини до навколишнього світу складається в перші місяці її життя. Ласкава мова матері має бути першоосновою мовної освіти майбутнього учня. Але якої шкоди завдає своїй дитині та мати, сім'я, що нехтують рідною мовою, віддають свою дитину в чужомовну школу, не відаючи, що цим гальмують її мовно-інтелектуальний розвиток.

Завдяки рідній мові дитина пізнає світ, формується як особистість, як громадянин України. І найголовнішим тут є спілкування рідною мовою, починаючи з сім'ї, з дитячого садка. Це не тільки життєва необхідність, а й право, святий обов'язок кожного українця. Саме таке розуміння ролі рідної мови необхідно формувати в учнів різних навчальних закладів, незалежно від їх профілю і спеціалізації. Засвоєння рідної мови учнями повинно здійснюватися через осмислення суті слів *Україна, українець, Київська Русь, козак, Запорозька Січ, рідна мова, українська нація*, що довгий час тлумачилися неправильно або ж зовсім вилучалися з ужитку.

Повернення генетичної пам'яті народу починається з вивчення рідної мови. Учні повинні усвідомити, що **рідна мова** – це те духовне багатство, яке треба розвивати й примножувати повсякчасно. Як тут не скористатися порадою В. Сухомлинського? Пригадаймо його слова: “Зробити рідне слово надбанням духовного світу дитини – це значить разом із звучанням рідного

слова влити в душу відчуття краси й емоцій, які вклав народ у слово, творячи і відшліфовуючи його протягом століть”.

Рідна мова виконує насамперед **дві соціальні функції** – служить засобом розвитку особистості як передумови розвитку народу і використовується як засіб пізнання та комунікації. Розвиток людини відбувається в розумовому й емоційному планах. В обох випадках рідна мова має першорядне значення.

Завдяки рідній мові дитина пізнає речі і явища, осмислює і сприймає їх. Перед нею відкриваються можливості ознайомитися з усіма сферами діяльності свого народу, пізнати його праобраз, відбитий у психіці, звичаях, обрядах, традиціях. Мова, як писав О. Потебня, не лише одна із стихій народності, але й найдосконаліша її подоба. І те, що відбувається в психіці народу, відбивається в його мові. Не випадково існує думка, що **словниковий склад національної мови – це енциклопедія життя нації**. Засвоюючи лексику рідної мови, дитина пізнає духовні якості народу, риси його характеру, його душу, і все це вбирає в себе, воно стає її надбанням. Рідна мова є для дитини генетичним кодом, що програмує її національну свідомість.

Друга сторона суспільної цінності мови – використання її як засобу пізнання й комунікації. Мову образно називають моделлю світу в його пізнаній частині. Саме цю функцію виконує рідна мова в період навчання дитини, в процесі формування світогляду людини. Звернімося знову до творів В. Сухомлинського: “Чим глибше людина пізнає тонкощі рідної мови, тим тонша її сприйнятливість до гри відтінків рідного слова, тим більше підготовлений її розум до оволодіння мовами інших народів, тим активніше сприймає серце красу слова”. Отже, рідна мова є важливим засобом пізнання дійсності. Людина повинна знати мову – її словник і граматичні правила – і навчитися вміло їх використовувати залежно від мети висловлювання і ситуації мовлення.

Відомо, що **рідна мова формує розумові й емоційні якості людини**. Вона, таким чином, є засобом не тільки розумового, а й емоційного спілкування. Під впливом почутого або прочитаного слова людина виражає позитивні чи негативні емоції. Слово рідної мови акумулює в собі психічний образ, уявлення, що постає в свідомості людини. Дитина чує слово *берегиня*, і в її уяві виникає образ матері, жінки, яка оберігає свій дім, свою сім'ю, дітей від усього злого. Розглядаючи слова *дівчина*, *дівчинка*, *дівка*, *дівча*, *дівчисько*, *учень* виявляє в них, крім значення, й певну оцінку – позитивну чи негативну. Кожна людина сприймає образ, переданий словом. Тому дуже важливо пробудити в дитині цінителя образного слова, вдумливого й захопленого читача творів фольклору і художньої літератури. За допомогою рідної мови відбувається художнє осмислення світу. Саме вона служить засобом створення такого виду мистецтва, як художня література, що теж є важливим засобом інтелектуального і духовного розвитку особистості. **Поетичне слово рідної мови завжди було енергетичним джерелом виховання особистості**. Тому й нині важко переоцінити його роль у цьому процесі. Однак найбільш

важливим чинником у навчанні рідної мови є спілкування. На жаль, склалося так, що цілі покоління українців, особливо міських жителів, знаючи рідну мову, не спілкувалися нею. Створилася парадоксальна ситуація, коли українська мова стала “невигідною” її носіям. Останнім часом ситуація міняється на краще, однак і зараз міські школярі часто “соромляться” спілкуватися рідною мовою. Тому вона мусить прийти в усі типи шкіл, стати основою навчально-виховного процесу і посісти належне місце в житті кожної дитини.

Навчання рідної мови має бути спрямоване на **формування мовної особистості** – людини, що є носієм мови, володіє лінгвістичними знаннями та високим рівнем комунікативних умінь і навичок і дбає про красу й розвиток мови. Засвоюючи мову, діти повинні пам'ятати, “що рівень розвитку рідної мови відображає рівень духовного розвитку нації: словник – це те, що нація знає про світ, а граматики – це те, як вона про цей світ говорить” (В. Васишин, Я. Радевич-Винницький).

Основа формування мовної особистості – розвиток індивідуальних якостей мовотворчості, забезпечення вільного самовираження особистості, виховання патріота України. Ставлення до рідної мови, народу, країни є яскравим свідченням національної свідомості і рівня культури, цивілізованості людини. Тому в школах повинен панувати **культ рідної мови** як вияв патріотизму і віри в свої майбутнє.

Спілкування рідною мовою вимагає не тільки досконалих знань, але й умінь нею користуватися. **Мистецтво спілкування** – це володіння правилами мовної етики, вміння донести всі відтінки думки до слухача або читача. Вивчаючи рідну мову, дитина повинна засвоїти її літературні норми, навчитися вільно виражати свої думки усно й письмово.

Мовна культура людини – це дзеркало її духовної культури. Вивчення рідної мови має бути зорієнтоване на “формування мовної особистості, яка забезпечує розширення функцій державної мови, творення українськомовного середовища в усіх сферах суспільного життя, природне бажання повернутися в своєму щоденному побутовому спілкуванні до перерваних традицій, до відродження традиційної культури у спілкуванні” (С. Єрмоленко, Л. Мацько). Тому мовну особистість покликано формувати всі навчальні заклади, що у своїй діяльності безпосередньо реалізують концепцію національної школи. Це – гімназії, ліцеї, навчальні комплекси, школи з поглибленим вивченням рідної мови, коледжі тощо. Однак мусимо пам'ятати, що мовна особистість, людина з високими інтелектуальними і моральними якостями формуватиметься тоді, коли базова освіта рідною мовою займе чільне місце в системі навчання й виховання наших дітей у дошкільних закладах, загальноосвітніх школах і школах нового типу.